

כז

הגדה או קרבן בליל הסדר שאחר החורבן

מבוא

- א. חסרונו של רבן גמליאל בסדר בבני-ברק
- ב. רבן גמליאל מקריב קרבן פסח אחר החורבן
 1. צלי על אסכלא
 2. גדי מקולס
 3. עיבור השנה בשל קרבן פסח
 4. אמירת "פסח, מצה ומרור"
 5. אין נמנים על שני פסחים כאחד
- ג. מרכז ההגדה – ביציאת מצרים
- ד. פה-סח או פסח לאחר החורבן?
סיכום

מבוא

ההגדה של פסח נעה בין שני קטבים. מחד – "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח": מצוה להרבות בסיפור היציאה ממצרים; וכדוגמה לכך מובא בהגדה תיאור ליל הסדר של חמשת התנאים בבני-ברק, שעשו כן במשך כל אותו הלילה. ומאידך – דברי רבן גמליאל, בסוף חלק ה"מגיד": "כל שלא אמר שלושה דברים אליו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח, מצה ומרור". בסך הכל יש לומר שלוש מילים בכדי לצאת ידי חובה. נראה שבין רבן גמליאל והתנאים האחרים ישנה מחלוקת עקרונית בשאלה: מהו אופיו של הסדר לאחר חורבן הבית? הוויכוח נסוב שתי אפשרויות להבין את מרכזו של ליל ט"ו בניסן בזמן שהבית חרב: האם הוא מתמקד בסיפור יציאת מצרים, או שהעיסוק העיקרי בו הוא בקרבן הפסח?

חסרונו של רבן גמליאל בסדר בבני-ברק

כך נאמר בהגדה של פסח:

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני-ברק, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית!

לסיפור זה אין מקור במדרשים ובש"ס,¹ אך בתוספתא פסחים (י, יב) מצינו סיפור דומה:

מעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד, והיו עוסקים בהלכות הפסח כל אותו הלילה עד קרות הגבר. כיון שעלה עמוד השחר הגביהו מלפניהם ונועדו והלכו להן לבית המדרש.²

אין הכרח לומר ששני האירועים התרחשו באותה השנה, אך נראה שישנה סיבה כלשהי שמחמתה רבן גמליאל וזקנים נוספים – שאין התוספתא מפרטת לנו מי הם – אינם מסובים יחד עם תנאים אחרים. היבדלות זו בולטת ביותר לאור המקורות הרבים שבהם מצינו את רבן גמליאל נמצא ביחד עם ר' עקיבא, ר' יהושע, ר' טרפון ור' אליעזר.³

הרב ראובן מרגליות מעלה אפשרות שסדר זה היה באותה השנה שבה באו רבן גמליאל והזקנים בספינה, כמתואר במשנה מעשר שני (ה, ט). כפי הנראה, היה זה בערב פסח, מאחר שהדיון במשנה שם היה על מועד תום הזמן לביעור מעשרות. במשנה מסופר שהזקנים שהיו עם רבן גמליאל הם ר' יהושע, ר' עקיבא ור' אלעזר בן עזריה. מאחר שהגיעו לחוף בערב החג, נאלצו לחוג את החג בבני ברק.⁴ רבן גמליאל, שהיה נשיא, לא רצה להישאר בחברת התנאים, מפני שהישארותו היתה מונעת מהם להסב, שכן לתלמיד אסור להסב בפני רבו.⁵ אשר על כן הוא הלך ללוד. בעל ההגדה הדגיש ש"היו (התנאים) מסובים בבני ברק" – זאת הודות להליכתו של רבן גמליאל מאצלם, שאיפשרה להם להסב.⁶

אולם הסבר זה תמוה מכמה בחינות: ראשית, מנין שכל המסופר במשניות אכן אירע באותה השנה? שנית, גם אם נניח שכן, הלא עם רבן גמליאל בלוד היו זקנים נוספים: מדוע לא חשש רבן גמליאל לגבי יכולתם-שלהם להסב בפניו? מה גם שלשון התוספתא מראה שהם הסבו בלוד: "מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית

1. בעלי התוס' הזכירו את המעשה, אך מקורם הוא בהגדה של פסח עצמה. ראה תוס' לעבודה זרה מה ע"א, ד"ה אמר ר' עקיבא; תוס' לכתובות קה ע"א, ד"ה דחשיב.
2. בשו"ת משכנות יעקב, סימן קנא, ובמהדורא בתרא, סימן קלט, מצורף רבן גמליאל לרשימת המסובים בבני ברק.
3. ברכות כו ע"ב; מכות כד ע"א; הוריות י ע"א; סוכה כג ע"א, ועוד.
4. בסיפור זה חסרים ר' אליעזר ור' טרפון. הפלא הוא שר' אליעזר לא נמצא בעירו, בלוד, ורבן גמליאל הוא זה שהולך דווקא לשם. עין במהר"ץ חיות לסנהדרין לב ע"ב.
5. פסחים קה ע"א; רמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, ח; שו"ע, או"ח, סימן תעב, ה.
6. הרב ראובן מרגליות, באר מרים על הגדה של פסח, עמ' 26. ראה עוד: הרב משה לייטור, בשולי גליוני, ירושלים תשכ"ז, עמ' רז-ריא. לפיו, הפיצול בסדרים נבע מפחד מהשלטונות.

ביתוס בן זונין בלוד! סביר להניח שזקנים אלו התבססו על ההלכה, שאם הרב נותן רשות להיסב – רשאי להסב.⁷

ב. רבן גמליאל מקריב קרבן פסח אחר החורבן

נראה שבין חכמים ורבן גמליאל היתה מחלוקת עקרונית, בשאלה: כיצד יש לציין את ליל הסדר לאחר החורבן? אין הכרח לומר שהמעשה עם רבן גמליאל והזקנים בלוד אירע באותה השנה שבה ישבו ר' עקיבא וחבורתו בבני ברק, אך שני אירועים אלו מבליטים את נקודת הוויכוח.

אצל רבן גמליאל כתוב שהיו עוסקים בהלכות פסח כל הלילה, בעוד שר' עקיבא וחבורתו היו עסוקים בסיפור יציאת מצרים כל הלילה. הוויכוח הוא סביב השאלה: פסח או הגדה?

זיקתו של קרבן הפסח לרבן גמליאל בולטת במספר מקומות. בגמרא מצאנו מספר מקרים שבהם רבן גמליאל⁸ לימד הלכות הקשורות לקרבן הפסח, או נהג הנהגות של מי שמקריב בפועל קרבן, על אף שהוא עצמו חי בתקופה שאחר החורבן.⁹

7. רמב"ם ושר"ע שם. הרב שלמה גורן, "סדר פסח של רבן גמליאל בלוד ושל חכמים בבני ברק", מועדי ישראל, עמ' רעז-רפא, טוען, שרבן גמליאל עדיין לא שימש אז כנשיא, הוא לא התגורר ביבנה, והיה נע ונד מפני הרומאים.
8. הנחתנו היא על פי דברי התוס' לנידה ו' ע"ב, ד"ה בשפחתו, האומר שבכל מקום שבו מוזכר רבן גמליאל סתם – ולא רבן גמליאל הזקן או רבן גמליאל ברבי – הכוונה היא לרבן גמליאל דיבנה, שחי אחר החורבן. אמנם לכלל זה יש חריגים רבים, ובהסברם עסק בהרחבה המהר"ץ חיות בחידושי לנידה שם, ובכתביו חלק ב, עמ' תתנא, ותתנה-תתנח. עיין גם בחידושי הרש"ש לנידה שם, ובחידושי לסנהדרין יא ע"ב, ד"ה מעשה; ערוך לנר לסנהדרין שם; תוס' לעבודה זרה יג ע"א, ד"ה אין; רש"ש וחידושי ר' יעקב עמדין לעבודה זרה שם.
9. בחלק נכבד מהמקורות הללו עסק בהרחבה המהר"ץ חיות בכתביו. אנו נציין את דבריו, ונוסיף עליהם עוד. ככלל, המהר"ץ חיות סובר שניתן להקריב קרבן פסח גם אחרי החורבן, והוא מוכיח שאכן היו עושים זאת. אנו נתמקד רק בהוכחות שהוא מעלה ממעשי רבן גמליאל. המקומות שבהם עוסק המהר"ץ חיות בהקרבת קרבן פסח על ידי רבן גמליאל אחר החורבן מפורטים בכל ספרי המהר"ץ חיות: חלק א, דרכי הוראה, סימן ב, עמ' רסא-רסג; חלק ב, שו"ת, סימן ב, עמ' תריח-תריט; קונטרס אחרון עבודת המקדש, פרק ג, עמ' תתן-תתנה; אמרי בינה, סימן יז, עמ' תתקסז-תתקסט. עיין עוד בשו"ת שאילת יעב"ץ סימן פז-פט. אך הרב צבי פסח פרנק, מקדש מלך, עמ' קפח-קצ מביא בשם הרב שלמה אליעזר אלפנדארי הסבר אחר לכל המקורות הללו שקשורים לרבן גמליאל.

1. צלי על אסכלא

במשנה בפסחים (ו, ב):

אין צולין את הפסח לא על השפוד ולא על האסכלא. אמר רבי צדוק: מעשה ברבן גמליאל שאמר לטבי עבדו: צא וצלה לנו את הפסח על האסכלא.

רבן גמליאל חולק על חכמים הסוברים שאין לצלות הפסח על האסכלא. האסכלא הוא טס של ברזל, שעליו מניחים את הקרבן (על פי הירושלמי). אפשרות אחרת להסביר את המשנה היא, שרבן גמליאל אינו חולק על חכמים, אלא שהוא התיר לעשות כן רק באסכלא מנוקבת, כאשר אין הקרבן מונח על גביה ממש, אלא מעליה, והוא מתחמם מהחום העולה מהנקבים (על פי הבבלי).¹⁰ הדבר החשוב הוא, שהקרבן ייצלה ישירות באש, ולא מחום מתכת השיפוד או האסכלא.

מכל מקום ר' צדוק מעיד על צליית קרבן פסח ע"י רבן גמליאל לאחר החורבן.

2. גדי מקולס

במשנה ביצה (ב, ז) וכן במשנה עדויות (ג, יא) נאמר, שרבן גמליאל היקל בשלושה דברים, בניגוד לדעת חכמים, ואחד מהם הוא: "עושיין גדי מקולס בליל פסחים".

גדי מקולס הוא גדי שכרעיו ובני מעיו תלויין לו בצידו בזמן הצליה. זאת על פי האמור בתורה בקרבן פסח: "ראשו על כרעיו ועל קרבו" (שמות יב, ט). רש"י לביצה כב ע"ב, ד"ה מקולס, כותב, שהיו עושים כן זכר למקדש.

אך ניתן לפרש שרבן גמליאל לא עשה זאת רק כזכר למקדש, מפני שלפי דעתו צריך להקריב קרבן פסח גם לאחר החורבן. חכמים אסרו זאת מפני שלפי דעתם אין להקריב קרבן פסח לאחר החורבן. ואכן, ניתן לפרש שזו המחלוקת, מאחר שלא מצינו ביחס למעשה של רבן גמליאל את אותה ההתייחסות שלה זכה מעשה תודוס איש רומי מצד

10. הרש"ש לפסחים שם טוען, שאמנם מעשה זה אירע אחר החורבן, אך רבן גמליאל לא הקריב ממש קרבן פסח, אלא משחו דומה לקרבן. בשל חביבות המצוה הוא קרא לקרבנו גם כן בשם "קרבן פסח", על אף שהיה רק לזכר, ובכדי שלא יחשבו שהוא מקריב קודשים בחוץ ציווה לשנות את דרך הקרבתו ולהקריבו על האסכלא. דבריו כאן אינם תואמים הן את פירוש הבבלי והן את הירושלמי, מהם משמע שרבן גמליאל הקריב קרבן פסח ממש. המהר"ץ חיות בכתביו, חלק ב, עמ' תריח, תתן ו-תתנו, מבין בפשטות, שאכן מכאן הוכחה לכך שרבן גמליאל הקריב אחר החורבן את קרבן הפסח. רבי צדוק, המעיד על המעשה, חי לפני החורבן ולאחריו: סדר אליהו רבה, פרק כח, עמ' 149. את רבי צדוק ובנו ר' אלעזר מצאנו פעם נוספת עם רבן גמליאל בבית המדרש בלוד, אם כי שם הדיון הוא בהלכות ביעור חמץ: תוספתא פסחים ג, ט (הסיפור שם שונה מהמסופר בבבלי פסחים מט ע"א). יתכן שרבי צדוק ובנו ר' אלעזר הם מהזקנים שהיו מסובין עם רבן גמליאל באותו סדר בלוד. ר' אלעזר בר' צדוק נראה כמי שדואג לבסס את שלטונו של רבן גמליאל (תוספתא סנהדרין ת, א).

חכמים. זאת משום שתודוס הנהיג כך את בני רומי, ובעקבות כך נוצר החשש אצל חכמים, שילמדו מכך שניתן לאכול קודשים בחוץ; אך רבן גמליאל עשה זאת בירושלים שלאחר החורבן, ולא ברומי, ומעשה זה לא עורר את החשש שעורר מעשהו של תודוס (אף שחכמים חלקו גם על רבן גמליאל). הגמרא בביצה (כג ע"א) הביאה את המעשה של תודוס בהקשר לדברי רבן גמליאל, כדי לומר שגם לדרך זו לא הסכימו חכמים.¹¹ נוסף עוד שבתוספתא בביצה ב, יג–טו, מובאות הנהגותיו המיוחדות של רבן גמליאל, כפי שהן מופיעות במשנה בביצה (ב, ז), ושם מוסיף ר' אלעזר ב"ר צדוק להעיד על כל הנהגה שכך אכן נהגו בבית רבן גמליאל; אולם לגבי ההנהגה של גדי מקולס לא מוסיף ר' אלעזר עדות כזו, וייתכן שניתן להסיק מכך שרבן גמליאל לא הקריב קרבן בפועל, והמחלוקת בינו לבין חכמים היתה עקרונית בלבד.¹²

3. עיבור השנה בשל קרבן פסח

בתוספתא סנהדרין (ב, ב) ובבבלי סנהדרין (יא ע"ב) מופיע מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב (לשון התוספתא: רבן גמליאל וזקנים שהיו יושבין) על גב מעלה בהר הבית, ואמר ליוחנן הסופר להודיע לבני כל הקהילות שהוא עיבר את השנה. אחת הסיבות לכך היא מפני שהטלאים היו עדיין רכים, ולא ניתן להקריב מהם קרבן פסח. הר"ן בחידושו שם שואל: והלא רבן גמליאל היה אחר החורבן,¹³ ולא היה להם אז קרבן פסח? ומתוך הר"ן:

שצריך לומר, שאף לאחר החורבן היו מסתכלים בדברים הצריכים אילו בית המקדש קיים, שאם ייבנה הבית בימיהם יהיו העניינים על מכונם.

אך המהר"ץ חיות בחידושו שם, לומד מגמרא זו שרבן גמליאל היה מקריב קרבן פסח אחר החורבן, ומעשהו כאן לא נבע רק מהדאגה לשמא ייבנה המקדש.¹⁴

11. הרש"ש לפסחים עד ע"א הולך בדרכו, שגם כאן עשה זאת רבן גמליאל רק כזכר ובשל חביבות המצוה קרא לו קרבן פסח, ולכן לא חשש לעשות גדי מקולס. כך כותב הרש"ש גם בביצה כג ע"א. גם המהר"ץ חיות בכתביו חלק ב עמ' תתקסח משתמש במקור זה להוכיח שרבן גמליאל הקריב פסח לאחר החורבן. לפיו רבן גמליאל נהג כמו תודוס איש רומי, או שנהג כך לאחר חורבן ביתר.

12. עוד על הנהגת רבן גמליאל ותודוס איש רומי, ראה במאמרו: "אכילת צלי בליל הפסח לאחר החורבן".
13. מדברי הגמרא שם עולה בבירור שמדובר ברבן גמליאל בן זוגו של ר' אלעזר בן עזריה בנשיאות. כך עולה גם מפרשנות רש"י והיד רמ"ה, ד"ה תקיפי, ותוס' שם, ד"ה בתר. אך במדרש תנאים לדברים, עמ' 176, גורס: רשב"ג וריב"ז. ראה: גדליה אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, כרך א, עמ' 150; משה בר, ראשות הגולה בבבל בימי המשנה והתלמוד, עמ' 15, סובר שמדובר ברבן גמליאל הזקן, נכדו של הלל הזקן, וממילא היה גם זה בזמן הבית.

14. כך פירש המהר"ץ חיות גם בכתביו, חלק ב, עמ' תריח, תתנג-ה, תתקסח-ט. דברי הגמרא, שרבן גמליאל ישב על גב מעלה בהר הבית, על אף שהיה הבית חרב, מתייחסים למקום המעלות. כך מוכיח המהר"ץ חיות ממקורות אחרים, ועיין עוד בנצ"ב, העמק דבר לדברים טז, ג. הרב שלמה גורן,

4. אמירת "פסח, מצה ומרור"

במשנה בפסחים (קטז ע"א) נאמר:

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח – לא יצא ידי חובתו, ואלו הם: פסח, מצה ומרור. פסח – על שום שפסח הקב"ה על בתי אבותינו במצרים... מצה – על שום מה... מרור – על שום מה...¹⁵

הרמב"ם, בהלכות חמץ ומצה ז, ה, ושם ח, ד, מביא את דברי רבן גמליאל בזמן שאוכלים קרבן פסח: "פסח זה שאנו אוכלים – על שום מה"? בנוסח ההגדה שלו כותב הרמב"ם: "פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש היה קיים על שום מה?". ביחס למצה ומרור, נוסח הגדת הרמב"ם היא: "מצה זו שאנו אוכלין, מרורים אלו שאנו אוכלים".

הגדת הרמב"ם מיועדת לזמן הגלות, ועל כן היא מתאימה למנהגנו כיום. אך יתכן שרבן גמליאל עצמו אמר זאת גם לאחר החורבן, מפני שהיה אוכל קרבן פסח.¹⁶ יתירה מזאת. יש לשאול על קביעתו של רבן גמליאל: "כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו" – ידי איזו חובה? חובת אכילתן של שלושת המאכלים הללו? או חובת ההגדה של פסח (שכן רבן גמליאל מסביר בדבריו מדוע אוכלים את שלושת המאכלים הללו)? המפרשים נחלקו בדבר. הר"ן והמאירי לפסחים שם, וכן הקרית ספר על הרמב"ם,¹⁷ סוברים שלא יצא ידי חובת הגדה. אך הרמב"ן¹⁸ סובר שלא יצא ידי חובת אכילה, וכך כתב גם בספר כל בו, סימן נא, והמהרש"א בחידושי אגדות שם. גם מרש"י לדברים טז, ג יש להבין כך. בפסוק נאמר: "למען תזכור את יום צאתך" – ומפרש רש"י: "על ידי אכילת הפסח והמצה". רבן גמליאל סובר, איפוא, שבאכילת קרבן הפסח לאחר החורבן מקיימים זכר ליציאת מצרים.¹⁹

"מלחמת בר כוזיבא לאור ההלכה", תורת המועדים, עמ' 479–481, מעלה אפשרות, שהביטוי "על גב מעלה בהר הבית" בא לרמוז על כך שאז החלו בהכנות לבניין בית המקדש השלישי, אך הוא מודה שאין ביסוס מספיק לכך.

15. על סדר המשנה, פסח מצה ומרור או פסח מרורים ומצה, ראה: יוסף תבורי, פסח דורות, עמ' 359–361.

16. כך פירש את דברי רבן גמליאל התשב"ץ בפירושו להגדה, והמהר"ץ חיות בכתביו, חלק ב, עמ' תריח ו-תתן. במחזור ויטרי, עמ' 296, הגירסא היא: "אמר ר' שמעון בן גמליאל". ראה עוד: הרב מנחם מנדל כשר, הגדה של פסח – תורה שלמה, עמ' 127–134.

17. הלכות חמץ ומצה ז, ד.

18. מלחמות ה' לברכות ב ע"ב בדפי הר"ף.

19. בביאור מחלוקת הראשונים עסק בהרחבה הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעב"ץ, אר"ח, מועדים, סימן יח. לפיו, מצוות הסיפור נעשית לא רק באמירת דברים, אלא בהמחשה וחוויה ממשית, המתבטאות גם באכילת פסח מצה ומרור ובשתיית ד' כוסות. מכאן עולה ההשלכה ההלכתית לגבי

5. אין נמנים על שני פסחים כאחד

הגמרא בפסחים (פח ע"ב) עוסקת בסוגיית "אין נמנים על שני פסחים כאחד". הגמרא מספרת על מלך ומלכה, שעבדיהם שחטו עבורם שני פסחים: גדי וטלה, ולא ידעו כיצד עליהם לנהוג. הם שאלו את רבן גמליאל, והוא הורה להם על אופן התנהגות שונה עם המלך והמלכה, מפני שדעתם קלה,²⁰ ומשום שלום המלכות.²¹ גם כאן רואים שבימי רבן גמליאל הקריבו קרבן פסח, ואף המלך והמלכה אכלו ממנו.²²

ממקור נוסף ניתן ללמוד על כך שרבן גמליאל התייחס לבית החרב – מבחינה הלכתית – כאילו הוא קיים, אם כי אין מדובר בקרבן הפסח דווקא. המשנה בתענית (י ע"א) עוסקת בתאריך שבו מתחילים לשאול גשמים. חכמים אומרים ב-ג' במרחשוון, ורבן גמליאל אומר בשבעה במרחשוון, "חמישה עשר יום לאחר הרגל, כדי שאחרון עולי הרגלים יגיע לנהר פרת". הר"ן שם²³ שואל: הלא אחר החורבן אין יותר עולי רגלים, ומה הטעם בתקנה זו? מתרץ הר"ן, שעל אף החורבן, היו כאלו שהמשיכו לעלות לרגל, ובשלם היה ראוי לאחר את מועד התחלתה של שאילת הגשמים.

אמנם המדובר שם הוא על עליה לרגל בחג הסוכות לאחר החורבן, אבל בוודאי היו עולים לרגל גם בחג הפסח. כאמור, אין מכאן הוכחה להקרבת הפסח לאחר החורבן, אך יש ללמוד מכאן שרבן גמליאל התייחס מבחינה הלכתית למקום הר הבית כאילו בית המקדש קיים, על אף שהבית עצמו חרב. חכמים, המקדימים את זמן שאילת הגשמים, לא התחשבו בעולי הרגלים.

ג. מרכז ההגדה – ביציאת מצרים

רבן גמליאל לא הסב עם חבריו – ר' אליעזר, ר' יהושע, ר' אלעזר בן עזריה, ר' עקיבא ור' טרפון – משום שהם היו חלוקים עליו בתפיסתם כיצד יש לחוג את ליל הסדר

אדם אילם, שאינו יכול לספר בדיבור, אך יכול לצאת ידי חובתו באכילה. ראה עוד: הרב יצחק מירסקי, "פסח מצה ומרור", הגיוני הלכה, חלק א, עמ' 48–51.

20. בגמרא בפסחים נז ע"א–ע"ב מסופר על מלך ומלכה שדעתם קלה, בכך שהם שאלו את הכהן, יששכר איש כפר ברקאי, מה כדאי יותר לאכול, גדי או כבש. רש"י שם מציין שמדובר במלך מבית חשמונאי, ואכן בגמרא המקבילה בכריתות כח ע"ב המלך הוא ינאי. עיין: הרב ישראל אריאל, הגדת המקדש, עמ' 12.

21. על עניין זה ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "משום שלום מלכות במקדש", עמ' 205–208.

22. לא ברורה זהותם של מלך ומלכה מישראל שמלכו אחר החורבן (קשה להניח שמדובר במלכים גויים). רבינו חננאל גורס: "רבן שמעון בן גמליאל", וכך מופיע במספר כתבי יד: מיכנן, וטיקון, קולומביה ועוד. לפיהם הסיפור התרחש בזמן שהבית היה קיים. תיקון גירסא דומה מציינו בסיפור שקרה בהר הבית, והשאלה היא אם המתואר בו הוא רבן גמליאל (ירושלמי עבודה זרה א, ט) או רבן שמעון בן גמליאל (בבלי עבודה זרה כ ע"א), ואף שם מופיעות גירסאות שונות בכתבי היד.

23. ב ע"א בדפי הר"ף.

לאחר החורבן. התנאים הללו זכרו את חג הפסח בזמן שבית המקדש היה קיים, כאשר במרכז החג עמדה הקרבת קרבן הפסח. כעת, עם חורבנו, נוצר הצורך לעצב אופי אחר לליל הסדר. לא ברור כמה שנים אחר החורבן התקיים כינוס זה בבני ברק.²⁴ בחלק מההגדות הגירסא היא: "אמר להם ר' אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה" וכו'.²⁵ החתם סופר, בפירושו להגדה, כותב שכאשר היה ר' אלעזר בן עזריה קרוב לשבעים שנה היה אז גם קרוב לשבעים שנה לחורבן, וזאת על פי דברי התוס' לביצה כג ע"א, ד"ה תליסר, שהוכיחו שראב"ע היה קטן בשעת החורבן: "ורוב העם היו מצפים שאחר שבעים שנה לחורבן בית שני ייבנה, כמו הבית הראשון; וכשלא נבנה בעוונותינו הרבים נתיאשו ממש, לולי חכמי הדור שהיו מחזקים ליבם לאמונה".

ר' יהושע [בן חנניה] היה לוי (ערכין יא ע"ב). ר' טרפון היה כהן (תוספתא ברכות ה, א; ירושלמי יבמות ד, יב; בבלי קידושין עא ע"א). ר' אלעזר בן עזריה היה כהן, "והוא עשירי לעזרא" (ברכות כז ע"ב), ואף מראהו היה דומה לתואר עזרא (ירושלמי יבמות א, ו). ר' אלעזר [בן הורקנוס] היה לוי (תנחומא חוקת, ח). תנאים אלו ראו את הבית בבניינו, ובהיותם כהנים או לויים הם גם עבדו בו. הם התכנסו דווקא בבני ברק, בביתו של מי שאין לו כל ייחוס – ר' עקיבא, שהוא צאצא של גרים (ברכות כז ע"ב, ברבינו ניסים). ברור היה להם שכאן ייתגבש אופי חדש לליל סדר אחר, בלא קרבן פסח.

בין החכמים שלאחר החורבן שררה מבוכה גדולה. ההתלבטות היתה בין שימור דרך עבודת ה' כפי שנהגה בזמן שבית המקדש היה קיים, לבין הכרה בעובדה שהוא חרב. דיון זה מזכיר את המתואר בגמרא בבבא בתרא (ס ע"ב): "כשחרב הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין", ור' יהושע לימדם שם כיצד להמשיך את החיים, יחד עם זכרון החורבן. כך יש גם לראות את תשע תקנותיו של רבן יוחנן בן זכאי, שעניינן "זכר למקדש" (ראש השנה כט ע"ב–לא ע"ב). זהו גם הרקע לסידור החדש של התפילה: "ת"ר, שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה" (ברכות כח ע"ב).

רבים ממפרשי ההגדה שואלים: מדוע עזבו תנאים חשובים אלו את בתיהם והלכו אל ר' עקיבא? בגמרא בברכות (כו ע"א) נחשב מעמדו של ר' אלעזר בן עזריה בדרגה המקבילה לנשיא; ובגמרא בסנהדרין (לכ ע"ב) נאמר: "אחר אליעזר ללוד, אחר ר' יהושע לפקיעין, אחר רבן גמליאל ליבנה, אחר ר' עקיבא לבני ברק". ר' אליעזר, בגמרא בסוכה (כו ע"ב), משבח את היושבים בבתיהם ברגל, שאינם עוזבים את בתיהם. לכל אחד מהם

24. האברבנאל, בפירושו "זבח פסח" להגדה של פסח, מפרש, שאין הכוונה לעיר בני ברק, אלא לכלים פים – בורקים – שהיו מסובין עליהם לליל הסדר. על פירוש זה ראה: הרב אבישי אלבוים, "שהיו מסובין בבני ברק", המעין, מאוג (תשס"א), עמ' 1–6.

25. במקור מופיעים דבריו כאמירה עצמאית. ראה: משנה ברכות א, ה; תוספתא ברכות א, י.

יש משפחה ותלמידים במקומו, ואף על פי כן הם עוזבים את ביתם ומתכנסים אצל ר' עקיבא.

יש מי שראה את מטרת ההתכנסות של החכמים כתכנון מהלכים הקשורים למרד ברומאים. אכן, יש מקום לראות בכך – מעבר לתכנונים הטקטיים והמלחמתיים – גם הנחיה ברורה למסור את הנפש, "עד שהגיע זמן קריאת שמע של שחרית", כדרכו של ר' עקיבא שמסר נפשו וקרא את שמע, בשעה שסרקו את גופו במסרקות של ברזל, ויצאה נשמתו ב"אחד".²⁶

חכמי ישראל הבינו שמבנהו של ליל הסדר עבר שינוי מסויים עם החורבן. משלושת מצוות האכילה העיקריות של הלילה – פסח, מצה ומרור – לא נותר הרבה. את קרבן הפסח לא ניתן יותר להקריב; המרור הפך להיות מצוה מדרבנן בלבד, הואיל ומצוות אכילתו היא דווקא עם קרבן הפסח; והמצה – אף שמצוותה מדאורייתא, חסרה ממנה מצוות אכילתה ביחד עם קרבן הפסח.²⁷ הם החליטו להדגיש את חובת סיפור יציאת מצרים כדבר המרכזי בלילה הזה לאחר החורבן. ר' אלעזר בן עזריה מביע זאת באומרו: "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות", מאחר שהוא, ככהן, היה ודאי עסוק בהקרבת קרבן פסח כל השנים, ולשיטתו יש לעשות זאת עד חצות (פסחים ק"ט ע"ב).

החכמים הנזכרים ישבו ביחד וסיפרו ביציאת מצרים. אין אנו יודעים את כל מה שהם דיברו ביניהם. יש ביניהם חילוקי דעות בעניינים שונים, הקשורים לליל הסדר, וכל אחד מבטא את דעתו העצמאית בעניין. ר' אלעזר בין עזריה סובר, למשל, שכל מצוות הלילה הן עד חצות (פסחים ק"ט ע"ב), כולל סיפור יציאת מצרים, והוא מציין זאת באומרו: "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות" – זכירת יציאת מצרים ולא סיפור יציאת מצרים – בהביאו את הפסוק "למען תזכור את יום צאתך...". ממנו לומד בן זומא שמזכירין יציאת מצרים בלילות במשך כל השנה (ברכות יב ע"ב). ר' אלעזר בן עזריה רומז לחכמים, שבניגוד לשיטתו הוא נשאר איתם עד הבוקר, אך הוא קיים את מצוות הזכירה של כל לילה, ולא את סיפור היציאה ממצרים.²⁸

26. ראה שיחות הרב צבי יהודה קוק, הגדה של פסח, גליון מספר 44, סעיף 25, בשם הר"ל מימון. האריך בעניין זה הרב ישראל אריאל, הגדת המקדש, עמ' 27–38. הרב שלמה גורן (לעיל הערה 7), שולל את האפשרות שמדובר בהתכנסות לשם תכנון המרד.

27. על פי הגמרא בפסחים ק"א. מצה נאכלת בזמן המקדש ביחד עם הקרבן, וגם בפני עצמה. המרור נאכל רק עם הקרבן. אין חובה לאכול מרור בפני עצמו, ולכן כיום המרור הוא מדרבנן. עין ברמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה נו; ר"ן לפסחים שם; הרב איצ'ה מפונוביז', זכר יצחק, סימן פ, ב.

28. כך מפרש הנצי"ב בפירושו "אמרי שפר" להגדה, עמ' 10. דברים דומים פירש האור שמח בהלכות חמץ ומצה ו, א, לגבי היחס שבין אכילת קרבן הפסח עד חצות לר' אלעזר בן עזריה, והיותו נותר רק מהבוקר. במשך חכמה לשמות יג, יד, הוא מפרש, שר' אלעזר בן עזריה ישב עד הבוקר וקיים את הדין של "כל המרבה... הרי זה משובה". את חובת הסיפור עצמה הוא קיים עד חצות.

בהגדה של פסח שלפנינו – זו הנקראת "הגדת הגלות" בלשונו של הרמב"ם (בסוף הלכות חמץ ומצה) – לא נמצאים כמעט איזכורים של קרבן הפסח, דינו והלכותיו, הן פסח מצרים והן פסח דורות, כפי שמופיע מספר פעמים בתנ"ך. החכמים שישבו בבני ברק עיצבו, כנראה, את מבנה ההגדה, וקשרו אותה לשעבוד במצרים, להיסטוריה של עם ישראל עד הגיעם לשם, לניסים שהיו עם יציאתם משם, לעשרת המכות, לקריעת ים סוף, להלל ולשבח, ולעצם חובת הסיפור של כל הדברים הללו. החכמים בבני ברק סיפרו ביציאת מצרים כל הלילה – אך לא עסקו בהלכות הפסח.²⁹

פעמים בודדות מוזכר קרבן פסח בהגדה שלפנינו. בתשובה לבן החכם: "ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" – וכוונת התשובה היא שיש הרבה דינים ללמוד, עד השלב שבו נאכל הפסח כאפיקומן.³⁰ הפעם הנוספת היא בברכה המסיימת: "ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים" – שהיא תפילה לשנה הבאה בירושלים הבנויה. אלו הם האיזכורים היחידים לקרבן פסח בהגדה! (למעט, כמובן, דברי רבן גמליאל: "כל שלא אמר שלושה דברים... פסח, מצה ומרור").

הכינוס היה בביתו של ר' עקיבא, מפני שרק הוא היה מסוגל להוביל ליציאת תוכן חדש לליל הסדר שאחר החורבן. בגמרא במכות (כד ע"א) מסופר על ר' עקיבא שהיה בחברת החכמים הללו, ובתוכם גם רבן גמליאל, כאשר ראו שועל שיוצא מבית קודש הקודשים. הם בוכים, והוא שוחק. כתב על כך הראי"ה קוק:

מפני שלנפשו העניקית, העתיד הרחוק ניצב כהווה. ר' עקיבא, המלא צהלה לקול המונה של רומי, מפני שהאהבה האלוקית הנובעת מעומק חכמת ליבן הנפלאה הורתהו, עד כדי מלוא ציור חי, כי רומי ואליליה כליל תחלוף, ואור לציון לעד יזרח.³¹

ר' עקיבא הוא המנחם הגדול. הוא זה שלימד את יסודותיה של הגאולה הראשונה, וממנה נלמד גם לגאולה האחרונה. כך כתב הנצי"ב בפירושו ברכת הנצי"ב למכילתא, סוף פרשת בא, עמ' עב:

29. בשונה מדברי הרב אשר וייס, מנחת אשר – הגדה של פסח (בתוך: לכתך אחרי במדבר, לזכרו של אלקנה גובי ז"ל), עמ' עו, שכתב (אמנם על דרך הדרש), שעד חצות עסקו בסיפור יציאת מצרים ואח"כ עסקו בהלכות הפסח. אין לטענה זו כל ביסוס, ובשני המקורות נאמר שעסקו עד הבוקר ביציאת מצרים או בהלכות הפסח.

30. על פי הגמרא בפסחים ק"ט ע"ב, ולשיטת רוב הראשונים: רש"י, רשב"ם, תוס' ועוד. הרא"ש שם בסימן לד, ואולי גם הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה ת, ו-ט, סוברים שיוצאים ידי חובת הפסח כבר בתחילת אכילתו, אך גם הם מודים שיש לאכול ממנו בסוף הסעודה פעם נוספת, בכדי לשמר את טעם הקרבן.

31. הראי"ה קוק, עולת ראייה, ב, עמ' ד.

בעד זה החזיקו טובה לר' עקיבא, על שחיזקם בתקוות כלל ישראל תיכף אחר החורבן, ולכן באו כולם לעירו ולביתו של ר' עקיבא... והם כולם באו אליו לספר ביציאת מצרים בליל חג הפסח, מפני שביציאת מצרים מתברר נצחיות ישראל שכל כלי יוצר עליו לא יצלח לכלותו. והיו מאריכים בזה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו: רבותינו, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית – וזהו גם כן לאמץ ברכיים כושלות, דבקריאת שמע של שחרית אנו אומרים גם כן "עזרת אבותינו וכו' מגן מושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור", ועוד דברים כאלה שבין קריאת שמע לשמונה עשרה, שמובטחים אנחנו מפיו יתברך שיהיה לנו קיום עולמי.

כגודל השעבוד והצרה – כך גם עוצמת הגאולה והישועה. ר' עקיבא הוא זה "אשר בעלותו מתוך עומק השפל אל מרום ההנהגה, בבירור דרישתה של יציאת מצרים וחירות ישראל עם ראשי ישראל ומדריכי תורתו, באותו לילה בני ברק".³² החכמים עסקו כל הלילה בגאולה ובניסים, יותר מאשר בשעבוד, כדי ללמדנו שגם במצב של לילה, עוד עתיד לעלות לבסוף אור השחר. וגאולתם של ישראל היא כאיילת השחר שבקע אורה (ירושלמי ברכות א, א).

ד. פה-סח או פסח לאחר החורבן?

רבן גמליאל לא שינה את אופיו של ליל הסדר לאחר החורבן. במשך חמישים וארבע השנים שאחר החורבן היה המזבח קיים עדיין, ואפשר היה להקריב בו.³³ רופוס החריבו לאחר מכן (ירושלמי תענית ב, ה).³⁴ רבן גמליאל מאמין, שגם במצב כזה, עומדות במרכז ליל הסדר שלוש מצוות האכילה: פסח, מצה ומרור. אולי דווקא בשל וויכוחו עם החכמים האחרים, הוא תיקן אז שצריך גם להסביר ולומר מדוע אוכלים כל דבר. התנאים האחרים לא קיבלו את דעתו, ובשל היותו נשיא הם נמנעו מלהיסב ביחד.³⁵ כך יש להסביר את הדו-שיח שבין רבן גמליאל ור' טרפון, בגמרא בפסחים (עב ע"ב):

32. הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, א, עמ' 181. ראה עוד: שיחות הרב צבי יהודה, הגדה של פסח, עמ' 19–29.

33. עניין זה קשור לסוגיית "מקריבין אף על פי שאין בית" (מגילה י ע"א, ועוד), אך לא כאן המקום לעסוק בזה. גם בתקופות מאוחרות יותר היו נסיונות לחדש את הקרבת קרבן הפסח. בסיכום העניין ראה: הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, עיר הקודש והמקדש, חלק ה; הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש – חג הפסח, עמ' 123–152.

34. רופוס היה המפקד הרומאי של ארץ ישראל בפרוץ מרד בר כוכבא. על מעשה זה כרקע למרד בר כוכבא, ראה: יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 401, ובמקורות שבהערה 43.
35. על גישתו זו של רבן גמליאל ראה גם: יוסף תבורי, פסח דורות, עמ' 72, ובהערה 151. ראה עוד הסבר אחר בדברי הרב שלמה גורן (לעיל הערה 7).

מעשה בר' טרפון שלא בא אמש לבית המדרש. לשחרית מצאו רבן גמליאל. אמר לו: מפני מה לא באת אמש לבית המדרש? אמר לו: עבודה עבדתי. אמר לו: כל דבריך אינן אלא תימה: וכי עבודה בזמן הזה מנין? אמר לו: הרי הוא אומר "עבודת מתנה אתן את עבודתכם" – עשו אכילת תרומה בגבולין כעבודת בית המקדש.

אריכות לשונו של רבן גמליאל לר' טרפון באה לומר, שרק לשיטתו של ר' טרפון אין כעת עבודה במקדש, אך לשיטתו של רבן גמליאל – גם כעת ישנה עבודה. רבן גמליאל השתדל להתמיד בשיטתו, וכשהתאפשר – היה מקריב קרבן פסח במזבח שבהר הבית. אם הוא לא היה יכול לעשות זאת – כאשר רדפוהו הרומאים, והוא אף ניצל מהם בנס (תענית כט ע"א), וכמו באותה שנה שבה היה הוא בלוד – הוא מעמיד במרכז הסדר את העיסוק בהלכות הפסח, על משקל: "כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת" (מנחות קי ע"א). כך הוא לשון התוספתא פסחים (י, ה):

חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה בינו לבין עצמו, אפילו בינו לבין תלמידו. מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד, והיו עסוקים בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר. הגביהו מלפניהם והלכו להם לבית המדרש.

הגר"א מתקן שם את הגירסא, ובכל פעם שכתוב "בהלכות הפסח" הוא כותב "ביציאת מצרים". לדברינו אין צורך בכך.³⁶ רבן גמליאל עסק גם בשבתו בלוד בהלכות הפסח, ולא בסיפור יציאת מצרים.³⁷

מסדר ההגדה נתן ביטוי גם לדעת רבן גמליאל, שהיא דעת מיעוט, בסוף חלק ה"מגיד" שבהגדה, סמוך לאכילת המצה והמרור. הזכרת קרבן פסח בדברי רבן גמליאל מצטרפת לאיזכורים המועטים של הקרבן בהגדה. דבריו מופיעים גם ברמב"ם, הלכות

36. כגירסת התוספתא שלפנינו – ולא כגירסת הגר"א – מופיע גם בראב"ה, חלק ב, סימן תקכח, עמ' 178, ובהגהות מימוניות בתחילת הגדה של פסח של הרמב"ם. הרא"ש בפסחים, פרק י, סימן לג, והטור והש"ע, אר"ח, סימן תפא, סעיף ז, גורסים: "חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים כל הלילה". הרא"ש הוסיף את המילים "יציאת מצרים" לתוספתא, והשתמש בה כמקור למעשה התנאים בבני ברק. וכך ממשיך הרא"ש: "וזו ששינונו: מעשה בר' אליעזר ור' יהושע שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל הלילה". עיין עוד במהר"ל, גבורות ה', פרק ב; הרב משה חברוני, משאת משה למסכת פסחים, סימן קמט; הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש, חלק ב, עמ' קמט-קנב.

37. במכילתא, סוף פרשת בא, נאמר: "אמר ר' אליעזר: מנין אתה אומר שאם היתה חבורה של חכמים או של תלמידים, שצריכים לעסוק בהלכות הפסח עד חצות? לכך נאמר: 'מה העדות'". ר' אליעזר סובר כר' אלעזר בן עזריה, שמצוות הסדר הן עד חצות, וכעת עם החורבן הוא משנה את גישתו.

חמץ ומצה ז, ה; ח, ד, כסיפור המינימלי של יציאת מצרים בליל הסדר.³⁸ עורך ההגדה נותן ביטוי נוסף לקשר שבין הגדת הגלות לבין ההגדה שנאמרה בזמן הבית: "כך היה הלל עושה בזמן שבית המקדש היה קיים".

להנהגת רבן גמליאל אחר החורבן מוצא הנצי"ב אסמכתא בדברים (טז, א-ג):

ועשית פסח לה' אלקיך, כי בחדש האביב הוציאך ה' אלקיך ממצרים לילה. וזבחת פסח לה' אלקיך, צאן ובקר, במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם. לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות, לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך.

הנצי"ב מסביר, שבזמן שבית המקדש היה קיים, היה מרכז ליל ט"ו בניסן בקרבן, ואז לא נחשבה המצה ללחם עוני, מפני שעם ישראל חי את חייו בשלימות. אז גם לא היה צורך להדגיש את עניין החיפזון, שקשור לגלות ולפחד מן הגויים שמביא לעשיית המצוה בחיפזון. כיון שכך, מתקשה הנצי"ב, מדוע מוזכר בפסוקים הללו קרבן פסח יחד עם לחם עוני וחיפזון? תשובתו, שהפסוקים הללו מלמדים גם על מצבי ביניים. מדובר בזמן שבית המקדש חרב, אך המזבח עדיין קיים. מצב כזה התקיים במשך חמישים וארבע שנה לאחר חורבן הבית השני, עד שחרש רופוס את ההיכל והרס את המזבח (ירושלמי תענית ב, ו). קרבנות אחרים אי אפשר היה להקריב, מפני שהם צריכים להיות לריח ניחוח –

זולת פסח שאינו קרב לריח ניחוח, משום הכי קרב אחר החורבן כל זמן שהיה המזבח קיים, כדאיתא בסנהדרין (יא ע"ב), דבזמן רבן גמליאל תלו עיבור השנה בשביל פסחים, ורבן גמליאל היה אחר החורבן, לפני חורבן ביתר, והיה המזבח אז קיים, וכל זה רמזה התורה כאן.³⁹

38. הד לוויכוח הזה נמצא אולי גם בין הראשונים, אם כי בנושא אחר. בגמרא בפסחים ו ע"א נאמר: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח שלושים יום לפני הרגל". רוב הראשונים – הר"ן והמאירי שם, הרשב"א למגילה כט ע"א, ועוד – מפרשים שיש לעסוק בהלכות המרובות של החג, ובמשך זמן זה שלפני הפסח השואל את הרב בעניינן קודם לאחר. אך התוס' לעבודה זרה ה ע"ב, ד"ה והתנן, כותבים, שעיקר תקנת שלושים הימים נתקנה לשם הקרבן, שכן מקור התקנה הוא במשה רבינו, שעמד והזהיר בפסח ראשון על פסח שני. נימוק זה מוזכר בבית יוסף ובבית חדש, אר"ח, סימן תכט, עיי"ש בנושאי הכלים, ובדברי הראי"ה קוק במצוות ראי"ה, עמ' עא-עב. נראה שדברי התוס' בעבודה זרה תואמים להנהגתו של רבן גמליאל.

39. דברים דומים כתב הנצי"ב בקצרה במרומי שדה לפסחים קטז ע"א; בפירושו העמק דבר לויקרא כו, לא; בשו"ת משיב דבר, חלק ב, סימן נו, ד"ה אבל לאחר. בהסבר דבריו עסק הר"א פומרנצ'יק, עמק ברכה, עמ' עז.

סיכום

ר' עקיבא הוא שעמד לאחר החורבן בראש קבוצת החכמים והסתכל קדימה. הוא המנחם הגדול, הוא שעמד בראש המעצבים מחדש את ליל הסדר שלאחר החורבן. במקביל, ניסה ר' עקיבא להחזיר בפועל את המצב לקדמותו, והצטרף, בנושא כליו של בר כוכבא, למרד נגד הרומאים. הוא והתנאים שישבו עמו בבני ברק העמידו במרכז ליל הסדר את סיפור יציאת מצרים, כדי לשאוב מגאולת מצרים נחמות ועידוד. קרבן הפסח והלכותיו נשמטו כמעט לחלוטין מהגדת הגלות.

רבן גמליאל, לעומתו, לא היה מוכן להתנתק בבת אחת מבית המקדש, על אף חורבנו. כל זמן שהמזבח היה קיים, כחמישים וארבע שנים אחר החורבן, הוא השתדל גם להקריב את קרבן הפסח. במרכז ליל הסדר אצלו, גם לאחר החורבן, בלטה מצוות קרבן הפסח, ובנוסף אליה – מצוות המצה והמרור. הוא והיושבים עמו היו עוסקים בהלכות הפסח, ולא בסיפור יציאת מצרים.

עורך ההגדה נקט בשיטתו של ר' עקיבא, ולכן העדיף להביא את המעשה בבני ברק, על אף שאין לסיפור זה מקור במדרשים ובתלמודים, ולא את המעשה עם רבן גמליאל בלוד המופיע בתוספתא. יתכן שמחלוקת זו התווספה ליחסים המתוחים בלאו הכי שבין רבן גמליאל והחכמים האחרים סביב הנהגתו של רבן גמליאל, כפי שהדבר ניכר במעשה עם ר' יהושע, ר' אלעזר בן עזריה ור' צדוק (ברכות כז ע"ב-כח ע"א). זו אולי הסיבה ששני קבוצות החכמים הללו לא הסבו יחד בליל הסדר.⁴⁰

40. על שורש הוויכוח בין רבן גמליאל וחכמים ראה: הרא"ה קוק, עין אי"ה לברכות שם.